

At se med øjne for to

Det ubevidste som forvrængning eller klarsyn, patologi eller potentiale i Selma Lagerlöfs *En Herrgårdssägen*

Den unge heltinde i *En Herrgårdssägen* (1899) glider langsomt ind i ”synernas och inbillningarnas rike” for en dag fuldstændigt at gå i en tung dvale, hvor hendes krop stivner og sanserne lukkes, og hun uden at kunne gøre noget begravnes levende. Således afskåret fra alting giver hun sig hen i sære drømmebilleder. Denne ’skindød’, som, skønt nok så morbide, ikke vækker angst hos Ingrid selv, er et godt eksempel på Selma Lagerlöfs særlige evne til at udforske menneskets ubevidste sider. Med andre ord det *heteronome* jeg, som ikke længere objektivt kan gennemskue sig selv og sine motiver, men er styret af ubevidste og præsproglige kræfter. Noget der i store dele af Lagerlöfforskningen er blevet set som ”[...]viktiga bidrag till vår kunskap om det inre skeendet tex vid psykotisk sjukdom”¹, som psykiateren Lisbet Palmgren udtrykker det i en læsning af skindøden som en psykose. Psykosen kan, ud fra en psykodynamisk forestilling, netop ses som det sted, hvor jeget ikke længere kan holde de primære tankeprocesser nede, men overvældes af dem. Men noget synes alligevel at stå uintegrerbart tilbage, hvis vi læser Ingrids skindød med en psykopatologisk symptomatologi. Noget der gør, at Ingrid i denne totale tilbagetrækning fra den sociale virkelighed, alligevel kan indgå i en mærkværdig telepatisk og visionær forbindelse med Hede, der som dåre sidder og spiller violin på gravens rand. Dette giver anledning til at gå bagom konsoliderede ideer om det ubevidste og psykisk lidelse og netop se på udforskningen af det ubevidste, som den tager sig ud op gennem det 19. århundrede. Jeg vil vende blikket mod den animalske magnetisme og somnambulismen, hvis sære fænomenologi skindøden på mange måder slægter på. I den psykiatriske læsning udelades en vigtig brik i Lagerlöfs åndelige orientering, nemlig den tyske filosof og mystiker Carl Du Prel og dennes idé om et *transcendentalt* jeg og menneskets muligheder for i somnambulismen at udvide ’sensibilitetens psykofysiske grænse’, *stimulustærsklen*². Du Prel ser i somnambulismen en paradoksal bevægelse, hvor spærringen af den vågne bevidstheds sansning og forståelse af en ydre virkelighed i sidste ende bliver en udvidelse eller forfinelse af menneskets sanseevne. Det ubevidste mørke indeholder kimen til fremtidige bevidsthedsmæssige udviklingsstadier – glimtvis fornemmet i somnambulismens

øjeblikke af ”lucidité”³, som den franske historiker Bertrand Méheust bruger som samlebetegnelse for somnambulismens forskellige grader af udvidet klarsyn i bogen *Somnambulisme et médiumnité*. Méheust opstiller en veritabel historisk kamp mellem magnetisørerne og den etablerede medicinske institution om at se somnambulismen som et nervøst symptom og derved en patologisk afvigelse fra en psykisk normalitet eller snarere en udforskning af et uaktualiseret, men specifikt menneskeligt potentiale. Han beskriver, hvordan magnetisørerne, trods deres opdagelsers grundlæggende betydning for forståelsen af den menneskelige psykes ubevidste sider, nærmest er blevet skrevet ud af historien:

”L'étrangeté des pratiques issues de Puységur, et des phénomènes qu'elles suscitent, a conduit la plupart des chercheurs qui les ont abordés à tenter de les réduire, de les faire entrer dans les cadres de la raison médicale et psychiatrique. Comme notre présupposé de méthode sera au contraire ”d'irréduire” cette étrangeté”⁴.

(”Fremmedheden ved de praktikker som nedstammer fra Puységur og de fænomener som disse fremkalder, har ledt størstedelen af de forskere, som har taget fat på dem, til at forsøge at reducere dem, få dem til at passe ind i den medicinske og psykiatriske fornufts rammer. Vores metodiske forudsætning vil i stedet være at ”ikke-reducere” denne fremmedhed.”)⁵

En lignende ’ikke-reducering’ af luciditetsfænomener skal være denne artikels metodiske tilgang til såvel historiske som tematiske elementer i *En Herrgårdssägen*. Jeg vil følge tekstens mere paranormale fænomener ud i deres fulde konsekvens som noget, der går ud over empiriske grænser for tid, sted og subjektivitet. En metode som søger at undvige en vis tendens i Lagerlöffforskningen til enten at se disse som litterære allegorier og symboler eller som udtryk for en nærmest genetisk nedarvet värmlandsk folkesagnstradition. Det er ikke min hensigt her psykologisk at afgøre rigtigheden af magnetismens fænomeneriologi eller på nogen måde afvise psykologiske diagnoser og underminere lidelsen i patologiske personlighedsforstyrrelser. Men at se på ideen om det transcendentale jugs udvidede sensibilitet som en vigtig kulturel kode indlejret i Lagerlöfs værk. Og videre endnu, hvordan Lagerlöfs tekster aktivt skaber tvivl om, om vi skal læse noget som sindssyge eller som bevidsthedsudvidelse. Jeg mener, at et motiv som Ingrid's skindød aktivt sætter modsætningen mellem virkelighedsforvrængning eller sanselig udvidelse, patologi eller potentiale, i spil. Jeg vil analysere Ingrid's dobbelte syn som vågen og som drømmende. Et

dobbeltblik, som også kan identificeres på det fortælle-mæssige plan, hvor Lagerlöf lader forskellige perspektiver stå dissonerende sammen. Dette gør læsningen kronisk vanskelig, idet opgaven bliver at lade tekstens forskellige tolkningsmuligheder stå simultant og modsætningsfyldt åbne. At aktivt og bevidst lade sig forvirre af de skiftende perspektiver, som gør læsningen af det heteronome jeg så tvetydig.

Opdagelsen af det ubevidste

En anden bevidsthed viser sig

”Man kunne väl ej riktigt säga, att hun lefde. Hon hade hvarken sans eller sitt vanliga medvetande. Det var endast den delen af själen, som drömmar om nätterna, som lefde inom henne.”⁶ Liggende der i kisten viger Ingrid's vågne bevidsthed for en drømmende, som snarere er billedlig og associativ, end sproglig og logisk. I denne synæstetiske bevidsthed toner billeder og lyde frem for hende som mærkværdige syner. Hendes ømme ”[...] omvårdnad för alla omkring henne”⁷, som to sider forinden er beskrevet, er slået om i en total selvabsorption i indre, præsproglige processer. Ingrid's skindød er på den måde et ypperligt eksempel på Selma Lagerlöfs særlige indsigt i den menneskelige bevidstheds kringelkroge. Dette kommer mere konkret til udtryk i en udforskning af det sted, hvor det vågne og normale jeg viger for noget ukendt og hidtil skjult i personligheden. Med andre ord: udforskningen af menneskets ubevidste sider. Lagerlöfforskeren Vivi Edström skriver i *Selma Lagerlöf. Livets vågspel*: ”Långt innan begreppet identitet blev centralt inom psykologin tog Selma Lagerlöf upp frågan om jaget, sökandet och den undermedvetna processen”.⁸ Dette ubevidste, hvis opdagelse ofte tilskrives Freud alene, kan dog ses ihærdigt udforsket, diskuteret og formuleret op gennem hele det 19. århundrede⁹. Den franske historiker Bertrand Méheust beskriver i *Somnambulisme et médiumnité*, hvordan aristokraten og artilleriobersten Puységur i 1784, idet han tror sig i gang med en magnetisk behandling, ved et tilfælde opdager en kunstig søvntilstand i mennesket, hvor ukendte sider af bevidstheden viser sig – en tilstand som får navnet somnambulisme. En begivenhed som får vidtrækkende konsekvenser for menneskets idé om sig selv og den anden¹⁰. Puységur opdager den psykologiske beskaffenhed ved de fænomener, man i den på det tidspunkt meget populære ”mesmerisme” troede var magnetisk fremkaldt. Mesmerismen knytter sig til den tyske fysiolog Franz Anton Mesmers idé om, at en mystisk magnetisk kraft kunne øve indflydelse på mennesker og at berøring med magneter derfor kunne have en helbredende effekt.¹¹ Med Puységur viser det, man før troede var noget udefra påført, sig at være

aktiveringen af noget i den indre psykologi. Det er den forgrening af magnetisører, som Puységur og hans efterkommere repræsenterer, som Méheust kalder *psykofluidister*¹², som min brug af begrebet 'magnetisme' fremover vil dække over. Somnambulismen viser pludselig, at der er sider af den menneskelige psyke, som ikke er bevidste for det vågne jeg. Sider som hidtil har været utilgængelige, men som pludseligt kan dukke op til overfladen. Som Uffe Hansen påpeger i artiklen "Personlighedsforestillinger: Skønlitteratur som advarselssystem" bevirker dette, at jeget ikke længere ses som selvberørende, men dybt heteronomt:

"I stedet for rationalismens og organicismens forestilling om personligheden som autonom, d.v.s. i stand til at sætte sig frit valgte mål på grundlag af en i hvert fald teoretisk mulig fuldstændig selverkendelse, havde der aftegnet sig konturerne af en heteronom, d.v.s. fremmedstyret personlighed, der i mange tilfælde handlede uden at kunne gennemskue sine egne motiver"¹³.

Mennesket er styret af noget, der ligger uden for dets vågne jeg - både af andre personer gennem hypnotisørens suggestion og af ubevidste kræfter i sig selv. Jeget kan ikke længere ses som en samlet og bevidst enhed, men bliver dobbelt eller flerlaget. Sameksistensen af flere menneskelige bevidstheder og deres relation til hinanden beskriver Henri F. Ellenberger i bogen *The discovery of the unconscious* som et problem, der optog psykologer, læger, såvel som forfattere op gennem hele det 19. århundrede. Dette udmøntede sig først i teorier om et dobbelt ego for senere at udvikle sig til mere komplicerede ideer om egoet som en sammenhobning af subpersonligheder¹⁴. Udforskningen af menneskets ubevidste sider skaber en idé om et jeg, der hele tiden kan slås ud af kurs og ikke har en fast urokkelig kerne. Som Ellenberger udtrykker det: "The unity of the personality is not given to the individual as a matter of course, but must be realized and achieved through the individual's persistent, and perhaps life-long efforts"¹⁵. Denne deling af jeget i mere eller mindre bevidste sider kan også ses udforsket i diverse tilfælde af multiple personligheder, som både psykologisk og kulturelt vakte stor interesse i det 19. og 20. århundrede¹⁶. Tilfælde hvor jeget splittes i dybt modsatrettede personligheder, som ofte adskilles fra hinanden af gensidig amnesi.

Glimtvis eller fuldkommen personlighedsforandring

Denne udforskning af jegets heteronomi og dets dualistiske sider kan ses fremstillet på unik vis hos Lagerlöf. Ingrid gennemgår en forandring fra at være en elsket og social person til at

blive drømmende, passiv og indadvendt - to bevidstheder som adskilles skarpt ved amnesi. Også helten i *En Herrgårdssägen* bliver på dramatisk vis i historiens begyndelse spaltet mellem den smukke dagdrivende student og godsejersøn, Hede, og "Getabocken", den omstrejfende, men dog flittigt handlende dåre¹⁷. Disse to personligheder er hinandens totale modsætninger og adskilles af en stærk gensidig amnesi. Som dåre glemmer han, i en total biografisk amnesi, alt om sit liv som Hede. Mens hans funktionelle erindring forbliver intakt og han er i stand til at gå rundt og handle med sin kramsæk, har han glemt sine studier, sin egen fortid og sine familieforhold. Da han til slut vågner til sit vante jeg, fortrænger han modsat alt om sin tid som dåre. Det bliver læserens privilegium gennem hele historien at have overblik over jegernes splittelse, idet karakterernes vågne og rationelle jeger ikke selv kan integrere eller overskue deres mørke subpersonligheder. Disse skjulte eller latente sider kommer frem ved rystelser af personligheden. Både Hede og Ingrid kommer ud for en krise, som slår skår i deres konstituerede jeg. Da Hede i første kapitel ser sig splittet mellem ønsket om at spille violin og pligten til at tjene penge til den økonomisk ildestedte fødegård, ses allerede et tegn om noget ubevidst men kraftfuldt i hans indre ved det buldrende blod i tindingen: "Han blev allt mer orolig, kände blodet bulta vid tinningarna som i feber"¹⁸. En buldren som eskalerer, da han i 2. kapitel mister alle de geder, som skulle redde gården, og hans forstand forlader ham. Men hos Lagerlöf udmønter dette sig ikke altid i fuldstændige omslag i personligheden – ofte ses blot flygtige tegn på noget ulmende i mennesket. Et eksempel kan være, når Maja Lisa i romanen *Liljecronas hem* (1911), efter at have fundet ud af, at hendes far har giftet sig i smug med en ny kvinde, oplever noget nyt i sit indre:

"Hon gråt i timal [...] och hela tiden tyckte hon, att något främmande, som i alla de år, hon hade levat, hade legat fördolt inom henne, nu hade vaknat upp och tagit herraväldet över henne. [...] Det var en stor ångest att veta, att det bodde något så oregerligt och farligt inne i hennes själ. Men egentligen rådde hon ju inte för, att det fanns där. Hon skulle bara aldrig mer låta det komma til synes."¹⁹

Det 'uregerlige', som Maja Lisa opdager i sig, rammer lige lukt ind i samtidens endnu gryende opdagelse af det ubevidste. På den måde skildrer Lagerlöf jegets pludselige opdagelse af sin heteronomitet. Noget har ligget sovende og dukker pludselig op til bevidsthedens overflade. I Maja Lisas tilfælde vækker dette stor angst, i Ingrids en mærkværdig tilfredshed. Maja Lisas vågne jeg vælger at undertrykke og fortrænge denne

side, mens den i Hede og Ingrids tilfælde for fuld kraft bemægtiger sig og udkonkurrerer deres normale jeg.

Psykose eller telepati

Vejen ind i ”sygdommens mørke”

Denne fremstilling af den heteronome personlighed har i Lagerlöfforskningen givet anledning til mange psykopatologiske læsninger, som trods tekstens mange paranormale elementer understreger Lagerlöfs ’psykologisk realisme’²⁰. Vivi Edström skriver således om Lagerlöfs særlige ”psykologiska konst”²¹ og hendes evne til at skabe et ”[...] kliniskt skicklig studie av personlighetsförändringen”²². Ud fra en lignende idé beskriver psykiateren Lisbet Palmgren Ingrids skindød som en psykose i tidsskriftet *Läkartidningen*:

”Ingrid [...] går också in i en psykos. Låt vara att den har mera depressiva förtecken. Hon orkar inte längre med ett liv utan kärlek och värme. När hon dessutom blir svårt drabbad av någon oklar febersjukdom slutar hon att kämpa för sitt liv. Hon sjunker in i en skendöd och blir så när levande begravd.”²³

Hun konkluderer, at Selma Lagerlöfs tekster er ”[...] viktiga bidrag till vår kunskap om det inre skeendet tex vid psykotisk sjukdom, skeenden som vi annars bara ser utifrån”²⁴. Bidrag som kan ”[...] hjälpa oss att förstå och följa dessa komplicerade, och på många sätt renhjärtade, människors väg in i sjukdomens mörker”²⁵. Ideen om sygdommens mørke er gennemgående i læsningen af beretningen, som Henrik Wivel kalder ”Selma Lagerlöfs galebog”²⁶²⁷. Fra en psykoanalytisk forklaringsmodel kan psykosen netop ses som det sted, hvor det ubevidste trænger igennem normaljegets grænser og derved ikke bare skaber forstyrrelser i selvfølelsen, men også i den perceptive realitetsopfattelse, som strukturer et jeg²⁸. Ifølge Freud er både neurosen og psykosen udtryk for en konflikt mellem id’et og den ydre virkelighed, men mens neurotikereren fortrænger id’et fordi det ikke kan tilpasses den ydre virkeligheds forventninger, lader psykotikereren sig modsat rive med af id’et og væk fra virkeligheden:

”Ich habe kürzlich einen der unterscheidenden Züge zwischen Neurose und Psychose dahin bestimmt, daß bei ersterer das Ich in Abhängigkeit von der Realität ein Stück des Es (Triebens) unterdrückt, während sich dasselbe Ich bei der Psychose im Dienste des Es von einem Stück der Realität zurückzieht.

Für die Neurose wäre also die Übermacht des Realeinflusses, für die Psychose die des Es maßgebend.”²⁹.

(“Jeg har for nylig bestemt et af de adskillende træk mellem neurose og psykose således, at ved førstnævnte undertrykker jeget i sin afhængighed af realiteten en del af idet (driftslivet), mens det samme jeg ved psykosen trækker sig tilbage fra en del af realiteten i idets tjeneste. For neurosen ville realindflydelsens overmagt altså være bestemmende, for psykosen idets overmagt.”³⁰)

Tabet af realitet er dermed en afgørende faktor i psykosens bestemmelse. Det er dog et tab som aldrig bliver fuldkomment, idet en del af egoet forbliver i forbindelse med den virkelige verden. Det psykotiske er for ham et personlighedsmæssigt limbo, som hverken er helt bevidst eller helt ubevidst og som på sin vis kondenserer en normal og en psykotisk personlighed³¹. I den forbindelse kan man også se på ego-psykologiens idé om psykosen som der, hvor et svagt jeks primære tankeprocesser tager over for sekundære tankeprocesser – her beskrevet af psykiateren R.D. Hinzelwood i *Suffering Insanity. Psychoanalytic Essays on Psychosis*:

”When a conflict increases above a certain intensity, the ego’s synthetic function fails, and cannot resolve the conflict [...] Primary-process thought seems to emerge as if the psychotic has only a delicate membrane easily permeable to primary process, when conflicts and tensions rise. In those acute episodes the ego cannot adequately keep to the separation of unconscious from conscious.”³²

Ved en krise bliver det vågne og identitetsopretholdende jeg rystet og de ubevidste og primære tankeprocesser invaderer de vågne - hvorfor den psykotiskes hallucinerende billeder har visse ligheder med drømmens³³.

Ingrids skindød ligner på mange måder en psykotisk personlighedsforandring³⁴. Hun som har virket stabil, social og elsket, distancerer sig pludselig socialt og hallucinerer engle og ørkener frem. I den forbindelse kan den drastiske sociale isolation ses som et negativt symptom. En sygelig selvabsorption som resulterer i en tilbagetrækning fra virkeligheden og er koblet til et udtalt ønske om at dø. Af positive symptomer ses den katatonisk låste ’skindødhed’, fuldt af de meget livagtige hallucinationer, som ud fra et psykologisk perspektiv både synes at kunne læses som ren forvrængning af den ydre virkelighed eller

som projektionen af en indre virkelighed. Hallucinationer som spejler sig i Hedes sygelige angst for geder, som udmønter sig i veritable tvangshandlinger, hvilket får Wivel til beskrive hans tilfælde som paranoid skizofreni³⁵. At primære og irrationelle tankeprocesser har fået overtaget hos Hede fremkommer tydeligt senere i romanen som en talevanskelighed: ”Han talade en mängd ord, men de voro besynnerligt blandade om hvarandra. Man kunde ej följa hans tankegång, men honom själf gjorde detta talande stort nöje.”³⁶ Sproget giver ikke længere mening i hans mund, idet dets logiske beskaffenhed må vige for disse dybereliggende og irrationelle tankeprocesser.

Drømmesynerne bliver inden for denne psykologiske forklaringsmodel til en form for hallucinatorisk erstatningsverden. Når Palmgren læser Ingrid's skindød som en opgivelse af et liv uden ’kærlighed og varme’ bliver de psykotiske symptomer en form for kompensatorisk virkelighedsflugt. I en lignende læsning ser Henrik Wivel Hede og Ingrid's sygdomme som vrangprægede kompensationsverdener, der fraspalter en for hård realitet: ”De er begge drømmere, der kompenserer for den afmagt virkeligheden sætter dem i ved at bygge deres egen suveræne verden op i verden, hvad der fører dem begge ud i henholdsvis sindssyge og en form for død”³⁷. Personlighedsforandringen og den medfølgende virkelighedsforvrængning er en måde at trække sig ud og væk fra en verden, der er for smertefuld – hvor Hede har lidt både økonomiske og erotiske nederlag, og hvor Ingrid ikke elskes af sine fosterforældre. En kompensationsfigur vi møder igen og igen i Lagerlöfs forfatterskab. Måske tydeligst i figuren Jan, der, når hans elskede datter svigter ham og prostituerer sig, gør sig selv til *Kejsarn av Portugallien* i bogen af samme navn fra 1914. Når virkeligheden bliver for hård, åbnes andre sider i personligheden som tilflugt for et såret jeg. Men sider, som hvis vi følger den kliniske tilgang, i sidste ende fører til selvforglemmelse og fortabelse. Skindøden bliver en hallucineret og sygelig forvrængning af virkeligheden. Men denne idé om en bevægelse væk fra verden og ind i et indre sygeligt mørke synes imidlertid kun halvt at kunne forklare skindøden.

Den anden læsning – når diagnosen ikke går op

Psykisk lidelse og helbredelse er vigtige og klinisk velfremstillede temaer i *En Herrgårdssägen*. Specielt Hedes sygdom og helbredelse udgør en helt central del af beretningens plotstruktur og tematik. Men hvis vi udelukkende optegner romanen som en bevægelse ind og til sidst ud af sygdommens mørke, kræves en noget selektiv tilgang fra læserens side. I den symptomatologiske en-til-en oversættelse står noget sitrende og

uintegrerbart tilbage³⁸. Netop når Ingrid ligger skindød i det, Henrik Wivel kalder ”depressionens og krisens nulpunkt”³⁹, opstår en mærkværdig ubevidst forbindelse mellem Hede og hende. Som Vivi Edström påpeger vækker Hedes violinspil på kanten af graven Ingrid ud af drømmen: ”Tonerna från hans fiol väcker henne mitt i en ångestfylld dröm om studenten”⁴⁰. Men scenen virker imidlertid mere kompliceret, for i næste kapitel viser det sig, at tonerne også er det, der indstifter drømmen: ”Men hon, som låg skendöd i kistan, hade väl hört fiolspelet, och på henne hade det öfvat en underlig verkan. Tonerna hade kommit henne att drömma, och af det hon sett i drömmen, hade hon blifvit så upprörd, at hennes hjärta börjat klappa.”⁴¹ Det er præcis gennem tonerne, at Ingrid drømmer. Edström opretholder med denne tolkning en idé om en ydre virkelighed, der bryder ind i en indre forvrænget drømmeverden. Men en sådan læsning overser, at tonerne fra violinen krystalliserer sig som en engels stemme for Ingrid: ”Ingrid hörde tydligt hverje ord änglen talade, men hans röst liknade ej något hon hört förut. Den var mest lik ett strängaspel, hvers toner voro ord.”⁴² Drømmen, der følger, viser en gold sandørken:

”[...] och Ingrid såg framför sig en stor, öde sandöken. Den var trädlös och ofruktbar, torr och het och sträckte ut sig i det oändliga. På sanden låg här och där något, som vid första påseendet liknade förspridda klippor, men då hon såg bättre efter, var det djur, ofantliga lefande vidunder med mäktiga klor och stora tandfyllda gap, som lågo på sanden och lurade på rof”⁴³.

Dette har mærkværdigvis hold i den virkelighed, romanen opererer inden for, hvor Hede i forrige kapitel i et ligeså goldt snelandskab har mistet sine geder og udviklet sin angst for dyr⁴⁴. En angst som Hede i fortællingens kronologi netop har genoplevet ved synet af fredeligt græssende heste på kirkegården:

”Alla hästarna stodo med hufvudet djupt nere i höbuntar och hafrepåsar och tuggade [...] Det var ej tal om att de kunde göra karlen något ondt, men han hade sin egen tanke om vådan af att gå forbi en sådan lång rad djur [...] Egentligen var han ej rädd för djur än getter, och för hästar [...] skulle han ej alls varit rädd, om han endast kunnat blis säker på att de ej voro några slags omskapade getter”⁴⁵.

Ingrid har ikke talt med Hede i 6 år og har ingen mulighed for at vide noget om ham. Det er her ”ikke-reduceringen” kommer ind i billedet: inden for den kronologiske virkelighed, som

romanens implicite forfatter eller autor⁴⁶ stiller op, kan vi ikke andet end at kalde dette en form for *vision*, der opstår gennem noget der ligner *telepati*. Noget meddeler sig på præsproglig vis til Ingrids ubevidste, som går uden om alle kendte kanaler for perception og erkendelse. Drømmen kan ikke afskrives som ren forvrængning af virkeligheden. Ingrid bliver i en form for telepatisk retrovision gennem violinspillet bragt til indsigt, ikke bare i Hedes traumatiske oplevelse, men også i hans vedvarende frygt for dyr⁴⁷. Midt i den ellers klinisk eksakte fremstilling af sygdommen og irrationaliteten står en anden mellemmenneskelig forbindelse, der synes at gå uden om de empiriske grænser for tid, sted og subjektivitet^{48,49}. I den psykopatologiske læsning må Ingrids visioner og telepatiske forbindelser med Hede læses på et andet niveau som en form for allegori eller symbol. En litterær fremhævelse eller udsmykning af det syge sind. Edström beskriver f.eks. i *Selma Lagerlöf. Livets Vågspel* ørkenen som metafor: ”Torka och sand, öken och vilda djur är typiska metaforer för hot och inre utarmning i Selma Lagerlöfs symboliska värld”⁵⁰. På lignende vis bliver Hedes violin af Ulla-Britta Lagerroth i ”Musiken i Selma Lagerlöfs diktning” gjort til både ”[...] sinnebild för musikutövarens själliv [...]”⁵¹ og til ”[...] symbol för huvudpersonens fysiska och själsliga förfall”⁵². I en sådan læsning adskilles den psykologiske skildring og de mere paranormale elementer, som virkelighed og figur⁵³. Denne artikel foreslår en læsning af disse som egentlige fænomener inden for romanens kronologiske virkelighed mere end som kunstneriske figurer. For at gøre dette, må vi netop gå til den tidlige udforskning af det ubevidste, allerede indledt med Puysegur ovenfor.

Historisk udredning – somnambulismen og den udvidede sansning

Du Prel og det transcendentale jeg – udvidelsen af stimulusgrænsen

Opdagelsen af det ubevidste er i starten mindre koblet til ideen om sindssyge end til en idé om skjulte potentialer for erkendelse og kommunikation i mennesket. I et brev til veninden Anna Oom fra 1891 opstår der, mellem hilsner og beretninger om dagenes gang, pludselig et mærkværdigt programskrift:

”I natt låg jag och tänkte på saker, som jag ville skrifva til dig, men hvad var det nu. Jo om vi ej skulle stifta en religion, vi två, blandad af Tolstoy, Du Prel, unitarismen. Spencer og spiritism, och med kristen moral förstås, förbud mot försvarsfester och allt dylikt.”⁵⁴

Alle konsekvenserne af en sådan religion kan ikke udfoldes her⁵⁵. I denne artikel bliver det nødvendigt at isolere denne ene komponent: Carl Du Prel (1833-99)⁵⁶. Denne tyske filosof og forsker i psykologi og mysticisme udgav i 1885 bogen *Die Philosophie der Mystik*, der i 1890 blev oversat til svensk som *Det Dolda själslivet*. Bogen som udforsker jegets ubevidste sider i drøm og hypnotisk somnambulisme er derved spritny lektüre, da de to kvinder entusiastisk henviser til den. Tidligere i 1891 skriver Anna Oom eksplicit: ”Jag läser ”Det dolda själslivet” och tycker naturligtvis om den. Mitt transcendentala jag skulle jag bara vilja ha fatt på en gång”⁵⁷. Dette ’transcendentale jeg’ er et hovedbegreb hos Du Prel og kan forstås som det egentlige metafysiske Ego, af hvilket den vågne og empiriske personlighed kun er en mindre og reduceret del:

”Der Somnambulismus zeigt uns also, dass unser Tagesbewusstsein seinen Gegenstand nicht erschöpft, indem ihm jene merkwürdige wurzelhafte Verlängerung des Ich, die im Somnambulismus auftaucht, verborgen bleibt, demnach dem sogenannten Unbewussten angehört”⁵⁸

(”Somnambulismen viser os altså, at vores dagsbevidsthed ikke udtømmer sin genstand, idet den mærkværdige og oprindelige forlængelse af jeget, som dukker op i somnambulismen, forbliver skjult for den og følgelig tilhører det såkaldte ubevidste”.)⁵⁹

Femten år før Freuds *Die Traumdeutung* udkommer i 1899 (samme år som *En Herrgårdssägen*⁶⁰), udforsker Du Prel manifestationen af det ubevidste i drømmen⁶¹. En udforskning, som Freud først i en senere udgave af sin bog anerkender inspirationen fra:

”Der geistreiche Mystiker Du Prel, einer der wenigen Autoren, denen ich Vernachlässigung in früheren Auflagen dieses Buches abbitten möchte, äußert, nicht das Wachen sondern der Traum sei die Pforte zur Metaphysik, soweit sie den Menschen betrifft (Philosophie der Mystik p.59) ”⁶²

(”Den åndrige mystiker Du Prel, en af de få forfattere, som jeg må beklage at have ignoreret i tidligere oplag af denne bog, udtaler, at ikke den vågne tilstand, men

drømmen er porten til metafysikken, så vidt denne angår menneskene.

(Philosophie der Mystik p.59)”) ⁶³

Du Prel peger mod et jeg, som kan skimtes, når grænserne for den menneskelige sensibilitet rykkes, hvilket netop sker i drømmen eller i somnambulismen. Han vender ustandseligt tilbage til det, han kalder ” die Empfindungsschwelle“ (stimulustærsklen) ⁶⁴, som lægger sig op af G. T. Fechners (1801-87) udforskning i *Elemente der Psychophysik* (1860) af sensibilitetens *psykofysiske* grænse ⁶⁵ - altså graden og bredden af den sanselige perception. Gennem forskellige fysiske stimuliekspirerter påviste Fechner, at noget kan registreres uden om bevidsthed men alligevel registreres et sted, og at jeget derved er meget mere omfattende end det bevidste jeg. Du Prel går videre fra Fechners pointe med ideen om, at denne stimulusgrænse er forskydelig. Pirringstærsklen kan rykkes ved suggestion netop i somnambulismen, hvor patientens sansning f.eks. kan hæmmes, så denne kan lugte til salmiakspiritus som let parfume. Herved kan Du Prel konkludere, at pirringstærsklen ikke er et fysiologisk men et psykologisk fænomen og derved åbne for en anden opfattelse af den menneskelige perception. Hvis grænsen for hvad, der kan sanses, er variabel, åbnes der for helt andre og mere plastiske forhold til virkeligheden. Så kan følsomheden ikke bare hæmmes, men også rykkes ud over det, vi opfatter som naturlige grænser for sansning og erfaring i tid og rum. Denne idé muliggør magnetismens mærkværdige fænomenologi, der dækker over alt fra at læse med bind for øjnene eller diktere sin egen medicin til mere kontroversielle forekomster af prævision eller telepati:

”[...] wir wissen durchaus nicht, wie weit die Empfindungsschwelle im Schläfe verschoben wird. Wir können also nicht von vornherein behaupten, dass unsere Wahrnehmungsfähigkeit im Schläfe nur auf den inneren Organismus sich erstreckt, und es wäre unlogisch, aus einer unbestimmten Ursache, nämlich aus dem uns unbekanntem Verschiebungsgrade der Schwelle, eine bestimmte Wirkungsgrenze zu folgern” ⁶⁶

”[...]vi ved overhovedet ikke, hvor langt stimulustærsklen forrykkes i søvnen. Vi kan altså ikke på forhånd hævde, at vores sanseevne i søvnen kun strækker sig til den indre organisme og det ville være ulogisk at konkludere en bestemt virkning ud fra en ubestemt årsag, nemlig ud fra den for os ukendte forskydningsgrad.” ⁶⁷

Med ideen om den forskydelige stimulusgrænse formulerer Du Prel en radikalt anderledes opfattelse af forbindelsen mellem søvn og virkelighed. Den udvidede sensibilitet i kunstige eller virkelige drømme vender sig ikke bare indad som en fysiologisk eller psykisk selvindsigt, men kan også vende sig udad mod en ekstern virkelighed. Ligesom den vågne tilstand både er bevidst indadtil og udadtil, forslår han, at den drømmende ikke bare er en indre oplevelse, men på samme vis vender sig ud mod verden. Somnambulistsens drømme er ikke rene fantasier, men sætter denne i det, han med et fransk begreb kalder en *rapport*⁶⁸ (forbindelse), til den ydre virkelighed⁶⁹. Denne *rapport* muliggør overførsel af tanker og følelser mellem hypnotisør og hypnotiseret og heri får telepatien sit mulige udspring. På samme måde muliggøres visionære syner af begivenheder, der adskiller sig tidsmæssigt eller rumligt fra somnambulisten. Det er det der i sidste ende får Du Prel til at påstå, at somnambulisten kan være en *Wahrträumer* (sandhedsdrømmer)⁷⁰. Den ultimative indadvendthed kan i Du Prels tænkning åbne for en langt stærkere forbindelser til verden og andre mennesker. Herved foreslår han en anden og udvidet forbindelse mellem natur og menneske. Påstanden bygger på ideen om, at søvnen kun stopper den bevidste forbindelse til naturen og virkeligheden, men ikke den anden, ubevidste, som modsat udvides i søvnen. For Du Prel er den hypnotiske drøm ikke ren manifestation af det ubevidste, men det sted, hvor det ubevidste bliver delvist bevidst – en bevidstgørelse som dog ikke foregår gennem vante sproglige eller logiske kanaler, men må ses som præsproglig og billedlig:” Aus der Region des Unbewussten also tauchen die Traumbilder auf; das Unbewusste wird im Schlafe teilweise bewusst, wie umgekehrt das Bewusstsein schwindet”⁷¹. Billeder som ikke dirigeres eller redigeres af den vågne bevidsthed, men får lov at flyde og associere sig frit.

Le sens interne – luciditetens paradoks

I somnambulismen sker altså en ekstraordinær udvidelse af den menneskelige sensibilitet. Heri ligger også et grundlæggende paradoks. Når den daglige og sansede forbindelse til verden er spærret, kan en anden langt rigere sansning opstå. Du Prel skriver: ”Nur in der Unterdrückung der sinnlichen Existenzweise das innere Erwachen unseres mystischen, intelligiblen Subjekts eintreten kann, wie die Fixsterne erst mit Sonnenuntergang sichtbar werden”⁷². Metaforen med stjernerne er genkommende i magnetisørernes psykologiske model. Magnetisøren Comte de Redern skriver således i 1818:

”Pendant le jour les étoiles sont invisibles, bien que leur lumière parvienne a nos yeux: mais elles redeviennent visibles après le couché du soleil. De même façon, le sens interne demeure actif, mais de façon imperceptible, pendant la veille; il ne se manifeste que pendant la transe, à la faveur de l’isolement somnambulique.”⁷³

(”Om dagen er stjernerne usynlige, selvom deres lys når vores øjne: men de bliver synlige igen efter solnedgang. På samme måde forbliver den indre sans aktiv under vores vågne tilstand, men på en umærkelig måde; den manifesterer sig kun under trancen takket være den somnambulistiske isolation.”⁷⁴)

Begrebet *sens interne* er helt centralt. Dette ses som en form for primitiv ursans, som de fem normale sanser kun er en simpel modifikation af, og som det praktiske og vågne jeg maskerer. Dette vender menneskets rationalitet fuldstændigt på hovedet: alle de ydre indtryk, som i en positivistisk logik skulle være eneste basis for erkendelse, blokerer synet for en indre, langt rigere sansning. Det er med ideen om en sens interne, at somnambulistsens mørke kan resultere i *lucidité* (klarsyn). Et begreb Méheust beskriver som evnen til gennem ukendte eller uvante kanaler at opfange informationer ”[...]provenant, soit de l’intérieur de leur corps, soit de leur proche environnement, soit de la pensée d’autrui, soit encore liées à des événements dont il semble impossible qu’ils aient pu avoir connaissance.”⁷⁵. (”[...]som enten kommer fra deres kroppe indre eller fra deres nære omgivelser eller fra den Andens tanker, eller som endda kan være knyttet til begivenheder, som det virker umuligt, at de har haft kendskab til”⁷⁶). I rationalitetens og sansernes mørke viser sig et andet langt rigere klarsyn. For magnetisørerne kombinerer dette det dyriske og instinktive med det menneskelige. Méheust beskriver de franske magnetisørers idé om ”[...] un état mixte, dans lequel l’être humain retourne à l’immédiateté de la vie sans pour autant, dans la plupart des cas, se déconnecter des fonctions intellectuelles supérieures.”⁷⁷ ([...]en kombineret tilstand, hvor mennesket vender tilbage til livets umiddelbarhed uden af den grund at frakoble sig sine højere intellektuelle funktioner).⁷⁸ Hos dem er luciditeten både udtryk for et iboende dyrisk instinkt og en meget menneskelig evne til at tænke tidsligt ud over nuet. Mørklægningen af fornuften, når det ubevidste bemægtiger sig normaljeget, kan derved på samme tid være en forfinelse eller udvidelse af den menneskelige rationalitet⁷⁹.

Patologi eller potentiale – somnambulismen i forhold til en psykologisk normalitet

Der tegner sig et skel mellem at se de ubevidste kræfters bemægtigelse af normaljeget som et ufornuftens og sygdommens mørke eller modsat som udviklingen af ukendte potentialiteter i en ny form for udvidet klarsyn. Et skel som, ifølge Méheust, udgjorde en væsentlig diskussion i udviklingen af den moderne psykologi op gennem hele det 19. århundrede. Mens den positivistiske medicin i første halvdel af det 19. århundrede næsten fuldstændigt nægtede nogen videnskabelig legitimitet i somnambulismens fænomenologi⁸⁰, begynder den medicinske institution omtrent 40 år efter at genundersøge denne under navnet *hypnologi*⁸¹ - dog på en måde som bryder med magnetismens mere kontroversielle og mystiske elementer. Méheust stiller det op som en kamp mellem Puységurs efterkommere og en *patologisering* eller *medikalisering* af somnambulismen med den franske psykiater Jean-Martin Charcot som repræsentant. En kamp mellem at se somnambulismens fænomenologi som symptomer på nervøs sygdom eller fremkomsten af skjulte evner – kort sagt som patologi eller potentiale. Méheust udpeger den Charcot'ske retning som vinderen:

”Les disciples de Charcot affirment avoir dépouillé le magnétisme animal de son aura de mystères, des chimères engendrées par l’imagination des magnétiseurs, pour le réduire à ce qu’il est en fait: un phénomène nerveux, une ”maladie du sommeil”; un phénomène certes intéressant pour la médecine et la psychologie, mais qui n’oblige nullement à admettre des nouveautés radicales dans l’image de l’homme accrédité”⁸².

(”Charcots disciple bekræfter at have ribbet den animalske magnetisme for sin aura af mysterier, for fantasifostrene avlet af magnetisørernes indbildningskraft, for at reducere den til det som den virkelig er: et nervøst fænomen, en ”søvnsygdøm”; et fænomen som bestemt er interessant for medicinen og psykologien, men som på ingen måde opfordrer til at tillade radikale nybrud i det etablerede menneskebillede.”⁸³)

I Charcots psykologi er hysterikerne særligt modtagelige for hypnose og somnambulismen bliver set som et symptom. En overanstrengelse eller overdrivelse af sanselige og nervøse egenskaber⁸⁴. Herved mente Charcot og hans efterkommere at kunne komme ind til den ’rationelle kerne’ bag magnetismens fantastiske fænomener⁸⁵. Billedet af mennesket som grundlæggende rationelt opretholdes, idet magnetisørernes opdagelser af jegets skjulte sider gøres til afvigelser fra en sund normalitet. Modsat ser magnetisørerne somnambulismen som

noget, der afslører generelle men uaktualiserede menneskelige evner, som derfor ikke hører under det medicinske felt:

”[...] les heritiers de Puységur accusent les aliénistes de selectionner dans la phénoménologie du ”somnambulisme magnétique” ce qui correspond à leurs présupposés idéologiques. Pour eux, le prétendu noyau rationnel n’est qu’un résidu appauvri, pathologisé, obtenu par un usage irresponsable des suggestions; l’hôpital est à leurs yeux le dernier endroit où l’ont peut surprendre les secrets du magnétisme animal”⁸⁶

(”[...] Puységurs arvtagere anklager psykiaterne⁸⁷ for at udvælge det i den ”magnetiske somnambulismes” fænomenologi, som korresponderer med deres forudindtagede ideologier. For dem er den påståede rationelle kerne ikke andet end en udsuget, patologiseret rest tilvejebragt af en uansvarlig brug af suggestioner; hospitalet er i deres øjne det sidste sted, man skal overlade den animalske magnetismes hemmeligheder til.)⁸⁸

Ifølge Méheust er der for dem ikke tale om ’fantasifostre’, men om meget virkelige dele af den menneskelige bevidsthed, som den positivistiske videnskab ikke kan integrere og derfor må presse ud i periferien af det menneskelige⁸⁹. Magnetisørerne peger herved også mod en helt anden form for rationalitet, som snarere end at være ekskluderende og grænsebetonet er inkluderende og plastisk i sin indsamling af empiri. En rationalitet som, i forhold til en positivistisk rationalitet, umuliggør nogen *a priori* optegnelse for realitetens grænser⁹⁰. I Méheusts bog udlægges denne diskussion som en veritabel krig. En krig som i sidste ende handler om retten til at definere mennesket. Udforskningen af det ubevidste bliver en kamp om at definere mennesket ud fra en given forestilling om det normale eller som noget der sprænger grænserne for normalitet. Psykologien som felt bliver derfor også en måde at forme mennesket på. Derfor fremsætter Méheust følgende hypotese: ”Si, pour construire l’homme des temps moderne, il avait fallu contenir certaines potentialités, et en actualiser d’autres?”⁹¹, (”Om det, for at konstruere den moderne tids menneske, blev nødvendigt at undertrykke visse potentialer og aktualisere andre?”⁹²) Hermed implicerer han, at der ikke var plads til magnetismens opdagelser i definitionen og udformningen af det funktionelle moderne menneske. Mens hypnologien pacificerer somnambulismen som et fænomen i margen af det menneskelige, en makaber afvigelse fra eller overdrivelse af det normale,

bruger magnetisørerne det modsat til radikalt at redefinere mennesket. I stedet for at tænke somnambulismen som et indskrænket stadie, ser de den netop som et sted, hvor iboende virtualiteter kan aktualiseres⁹³. Dette knytter sig i Du Prels tilfælde til en evolutionstanke. I udforskningen af menneskets ubevidste sider kan man få glimt af et nyt udviklingstrin, der ligger som et kim i mennesket⁹⁴. Det transcendentale jeg, som kun uperfekt og reduceret afspejles i den nuværende bevidsthed, ser Du Prel som noget, der gradvist vil dukke frem i det empiriske selv i løbet af den menneskelige evolution⁹⁵. Stimulusgrænsen vil forrykkes med tiden:

”Die Verlegung der Empfindungsschwelle ist also dem biologischen Prozess und dem Somnambulismus gemeinschaftlich , und daraus ergibt sich die wichtige Folgerung, dass im Somnambulismus nicht nur die Existenzweise unseres intelligiblen Wesens angedeutet, sondern auch jene biologische Zukunftsform antizipiert wird, die als normalen Besitz die Fähigkeiten haben wird, welche wir nur in diesem Ausnahmezustand und nur andeutungsweise in uns erkennen.”⁹⁶

(”Forskydningen af stimulustærkslen er altså fælles for den biologiske proces og somnambulismen, og deraf følger den vigtige slutning, at somnambulismen ikke blot antyder vores intelligible væsens eksistensform, men samtidig anticiperer dennes biologiske fremtidsform, en form der som normalt anlæg vil have de evner, som vi kun i denne undtagelsestilstand og kun antydningvist erkender i os selv.”)⁹⁷

Drømmen præsenterer os glimtvis for en fremtidig og langt mere plastisk intelligens. Heri ligger også en idé om, at det nuværende jeg er opstået gennem en form for evolutionistisk tilpasning. Det vågne jeg kan ses som det, der er mest tilpasset og funktionelt i den nuværende praktiske verden. Men dette betyder ikke nødvendigvis, at det er det mest fornuftige.

Vågne og drømmende øjne - dobbeltblikke i *En Herrgårdssagen*

Erkendelsens ukendte veje og Ingrid's dobbelte syn

Netop denne problemstilling om fornuft og forskellige bevidsthedsprocesser er helt essentiel i *En Herregårdssagen*, som synes at vende op og ned på ideen om det vågne jeg som det

mest fornuftige og det ubevidste som noget, der blokerer for sand erkendelse. Hvis vi går tilbage til Ingrid's drømmesyn og Hedes violinspil, vil vi nu kunne identificere Du Prels transcendentale jeg. De er begge i og igennem et for deres normaljag fuldstændigt ubevidst stude kommet i kontakt med hinanden. Hede spiller uden om sin vågne og raske bevidsthed. Et andet og ukendt jeg animerer tonerne, og får violinen til at virke som et autonomt jeg: ”Se det förnamliga i saken var, att det alls ej var dalkarlen, som kunne spela, utan det var hans fiol, som kom ihåg ett par små melodier. De kommo fram ur den, så snart han förde stråken öfver den.”⁹⁸ Dette virker som et lysende eksempel på det transcendentale jeg. Et jeg der sætter Ingrid og Hede i stand til at kommunikere gennem ukendte og ubevidste kanaler, som på præsproglig og synæstetisk vis udvider eller direkte ophæver rationelle og empiriske grænser for tid, sted og subjektivitet. En udvidelse som netop finder sted i det, der umiddelbart er sjælens dybeste mørke. Denne melodiose kontakt, der umiddelbart kunne læses som et symbol på de to unges kærlighed og forståelse, får med læsningen af Du Prel en direkte og konkret betydning⁹⁹. Hede meddeler sig ubevidst til Ingrid's ubevidste gennem violinspillet¹⁰⁰. Drømmen bliver derved en veritabel meddelelse og ikke bare en indre forvrængning. Måske er drømmen en lige så gyldig virkelighed, som den Ingrid vågner op til. En virkelighed, hvor studenten er i fare og har brug for hendes hjælp, som hun i sin vågne tilstand ikke kan erkende. I den psykologiske læsning af Hede og Ingrid som sygdomstilfælde ser Vivi Edström det ubevidste som forvrængende: ”Att räddaren är identisk med den vackre studenten förbjuder hennes untermédvetna henne att se”¹⁰¹. Tolker vi således opretholdes en læsning af det ubevidste som det, der blokerer for fornuften og den klare indsigt. Men følger vi beretningens logik synes denne idé ikke at holde vand. For er det ikke netop det, Ingrid's ubevidste og Hedes violin prøver at meddele hende? Måske er det snarere hendes normale og vågne jeg, der ikke kan acceptere den sandhed, hun som en Du Prelsk ’sandhedsdrømmer’ har set¹⁰². Følger vi ideen om et transcendentalt jeg, kan normaljeget også være sandhedsblokerende. I drømmen har Ingrid en meget levende erkendelse af, at hun alene kan og må redde Hede: ””Mig är det ej tillåtet att tala till honom,” sade ängeln med sin klingande röst, ”du måste själf varna honom””¹⁰³. I drømmen rejser hun sig bogstaveligt talt op og løber mod ham. Denne erkendelse svinder bort med det samme, idet hun vågner og med sit normale jeg ser ”Getabocken” for sig: ”[...] allt hvad hon upplefvat medan hon legat skendöd, de tanker hon då haft och äfven den sista drömmen, allt dette var borta och glömdt i samma stund, som hon vaknade til sitt vanliga medvetande”¹⁰⁴. I deres ubevidste og telepatiske kommunikation forstår hun Hedes pinsler,

mens hun ved normalbevidsthedens opvågningen ser ham som en fremmed karl: ”Hon såg en karl stå inklämd i et hörn vid grafänden och hålla ett kistlock främför sig”¹⁰⁵ for så at genkende ham, ikke som Hede, men som Gedebukken. I stedet for at redde ham, bliver det et spørgsmål om, hvordan han kan redde hende ud af kisten og væk. Mens hendes ubevidste i drømmen rejser sig og løber mod ham, flygter hendes vågne jeg i store dele af romanen både fysisk og psykisk fra ham. Den tilnærmelse hun foretager i sit ubevidste afløses af den vågne væmmelse og afstandtagen, som her i kapitel 7: ”Ingrid skyndade bort. Hon stod ej ut. Hon kunde ingenting göra för honom. Han var henne vedervärdig.”¹⁰⁶ På den måde blokerer det vågne jeg for den erkendelse, som det ubevidste bringer. En erkendelse der senere lykkes, når hun i samme dvalelignende tilstand i fortællingens absolutte crescendo af mystik ser ”fru Sorg” på Hedes fødegård. Denne mørkkledte kvinde med den lange klo frydes over gårdens forfald og lader den hendø under sin enorme mængde flagermusyngel. Efter besøget kæmper Ingrid indædt med sin egen bevidsthed. I endnu en vision ser hun, studentens ansigt vride sig i smerte og bønfalde hende om ikke at forlade ham. Endelig erkender hendes vågne jeg, det hendes ubevidste allerede i skindøden erfarede: at det er hendes rolle at redde ham. Hun forstår først rigtigt, når hun giver plads til de ubevidste meddelelser i sin vågne bevidsthed.

Denne anderledes idé om erkendelsens veje vender op og ned på forestillingen om det ubevidste mørke i skindøden på en måde, som næsten eksakt mimer magnetismens paradoksale forestilling om en ”sens interne”. Når Ingrids bevidsthed synes fuldstændigt svundet ind i gravens absolutte mørke, opstår en anden mere plastisk og grænseoverskridende bevidsthed. Dette resulterer ikke bare i den telepatiske retrovision men også i noget, der ligner en prævision, hvor hun ser de fine klæder i den smukke have, som hun senere i beretningen vil opnå på Hedes fødegård: ”Så snart hon hade tänkt dette, tyckte hon, att kistlocket och svetteduken, som lågo öfver hennes ansikte, blefvo genomskinliga, och hon såg framför sig pengar och vackra kläder och sköna trädgårdar med ljufliga frukter.”¹⁰⁷ Det daglige og begrænsende syn viger for et skarpere syn, der går gennem stoffet og træet såvel som tiden. Denne gennemsigtiggørelse ligner til forveksling somnambulistsens øjeblikke af luciditet. Ingrid udvider sin sansning af virkeligheden, sin stimulustærskel, netop som hun synes mest blokeret fra bevidsthedsmæssigt eller umiddelbart sanseligt at kunne nå den. Hvis vi læser Ingrids skindød udelukkende som en psykose, er vi nødt til at fortrænge, at hun opnår sande erkendelser gennem og ikke på trods af denne tilstand. ”Jo, hon hade ögon som stjärnor [...]”¹⁰⁸, siges det allerede i romanens begyndelse, hvilket synes

at animere Du Prel og magnetismens stjernemetafor for den indre sansning. Hun udvikler en anden måde at se på, når hun ingenting kan se. Et syn der brat slår om i det vante syn, så snart hun vågner til sit bevidste jeg. Ingrid har derved to måder at se på. Noget der eksplicit udtales i bogens begyndelse, hvor Hede bemærker, at hun som blindhjælper ser "[...]som den gör, hvilken måste ha ögon för två."¹⁰⁹. Den blinde og den seendes syn - hvis sandhedsværdi ikke så let kan afgøres, som man skulle tro. I blinde ser Ingrid langt dybere, end hun gør som seende. Menneskets ubevidste og irrationelle sider kan på den måde også ses som vejen til sand erkendelse – en vej der først åbnes ved en rystelse af den konstituerede personlighed. Herved gøres det vanskeligt at opretholde en positivistisk modsætning mellem en bevidst, opklarende og rationel fornuft og en ubevidst, formørkende irrationalitet. Det rationelle jeks oplysende vækkelse viser sig at være en blokade for erkendelse. Man kunne næsten, med lån af Adorno og Horkheimers begreb, tale om en form for 'oplysningens dialektik', hvor fornuftens rationelle oplysning slår over i det, den skulle bekæmpe og hæmmer erkendelse og frihed snarere end at skærpe dette. Det ubevidste derimod synes at åbne for nye indsigter, nye mellemmenneskelige forbindelser, nye måder at tænke på.

Perspektivisk dobbeltblik – mellem fostermoderlig fornuft og indre syner

Dobbeltheden mellem det pragmatiske blik og det mere åbne kan også spores på et fortælleteknisk niveau. Et særligt dobbeltblik kanaliseres gennem Lagerlöfs fortælleform med en fortæller, der i 3.person hele tiden kan skifte fra ydre til indre synsvinkel og fra én indre synsvinkel til en anden. Dette gør, at Ingrid præsenteres for os gennem en række forskellige perspektiver. Uden at gå ind i alle trinene ved den fortællemæssigt komplicerede indledning kan man sige, at den præsenterer Ingrid for læseren i en form for indadgående bevægelse. Først af en fortæller som distancerer sig både tidsligt og rumligt fra historien: "Råglanda hette en socken långt borta i östra Värmland, helt nära Dalagränsen, där det fanns en stor prostgård, men endast en liten, fattig komministergård."¹¹⁰. Denne foretager en form for zoom ned mod Värmland, dalgränsen, gården og så på den lille Ingrid. Efterfølgende præsenteres vi i et skift fra ydre til indre synsvinkel for Ingrid gennem præstens omsorgsfulde ømhed, idet han, i et flash back, beslutter sig for at tage sig af hende. Dette afløses dog af præstefruens misbilligelse af den ældre Ingrids drømmende karakter. Et perspektiv som dog på næste side afløses af en indre beretning af Ingrids drømmende indre. Fokus skal i denne forbindelse ligge på de to forskellige forståelser af skindøden, som

fostermoderen og Ingrids perspektiver giver.

Det udtales eksplicit, at præstefruen ser Ingrids drømme som dagdriveri: ”Men præstfrun, som var en rask och hård arbetsmänniska, tyckte ej om detta.”¹¹¹ Det interessante er imidlertid, hvordan denne arbejdsmoral også synes at smitte af på fortællerens beskrivelse i den forrige sætning, som med et paradoksalt ”men” viser, hvordan fosterforældrenes kærlighed svinder i takt med Ingrids bevægelse ind i en drømmeverden:

”Under första tiden blef hon mycket älskad af fosterföräldrarna, men då hon blef äldre, utvecklade sig hos henne et starkt begär att hänge sig åt drömmar och fantasier. Synernas och inbillningarnas rike öppnade sig för henne med stark lockelse, och midt på dagen kunne hon låta arbetet falla och sjunka ned i en dröm.”¹¹²

Det er svært at bedømme, hvem der siger dette. Vi synes med denne værdidom både at være langt væk fra den indledende fortællers distance, men også fra præstens ømme blik på Ingrid. Hendes drømme ses som gennem fostermoderens praktiske og arbejdsomme horisont ud fra deres ineffektivitet – som noget der afbryder arbejdet. Denne ’fostermoderlige optik’ kan måske bedst beskrives ud fra Max Webers idé om en effektivt kalkulerende ”formålsrationalitet” eller Theodor W. Adorno og Max Horkheimers ”instrumentale fornuft”, hvor alt tænkes inden for tilfældigt fastsatte mål om produktion og arbejde¹¹³. Drømmene bedømmes negativt ud fra deres manglende kompatibilitet med et mål, om at få arbejde gjort færdigt. Kærligheden ses med det underligt strittende ”men” ud fra en lignende optik, som noget der betinges og distribueres afhængende af arbejdsomhed. Som Adorno påpeger resulterer den moderne tekniske og effektive rationalitet i, at ”[...] fantasien går i hundene”¹¹⁴. Fantasi er der heller ikke plads til i den fostermoderlige optik - eller rettere pacificeres den netop som ’fantasi’, som blændværk. Drømmene får negative implikationer som ’stark lockelse’, ’fantasier’, ’synerna’ og ’indbildninger’ – ord som alle konnoterer sanseindtryk, der ikke har hold i virkeligheden, men som man tror er rigtige. Drømmene præsenteres altså første gang ud fra en særlig opfattelse af funktionel og sund normalitet, som korresponderer med præstefruens. Som fantasmer der fjerner Ingrid fra den praktiske og sociale verden.

Efter denne fostermoderlige misbilligelse bliver Ingrids sygdom beskrevet ud fra et kollektivt ”man”, som måske retter blikket ud mod Råglandas beboere, som magtesløse må se til, mens Ingrids sygdom forværres. I samme sætning markerer fortælleren dog også et

skarpt skel mellem fortalt og fortællende tid: ”Man visste ej riktigt hvad det kunde vara, ty detta tildrog sig långt tillbaka i tiden, då det ej fanns någon läkare i Råglanda”¹¹⁵.

Fortælleren, hvis perspektiv netop har virket som identisk med præstefruens, distancerer sig nu skarpt tidsligt og erfaringsmæssigt både fra hende og fra Ingrid. En distance som dog på følgende side helt forsvinder idet, vi endeligt kommer helt ind i Ingrid og ser hendes oplevelse af skindøden indefra. Denne præsproglige og ubevidste oplevelse kan siges at præsentere et fortælle-mæssigt problem. Den primære tankeproces lader sig hverken formulere ved direkte eller indirekte citation i citeret monolog eller style indirecte libre. Som Dorrit Cohn påpeger i *Transparent Minds*, kan disse ikke indfange den billedlige og præsproglige karakter det ubevidste netop har¹¹⁶. For at kunne formidle Ingrids præsproglige, synæstetiske og uciterbare indre tyr Lagerlöf til det, hun pletvist har brugt på forrige side, som Cohn kalder ”psycho narration” (indre beretning). Den indre oplevelse berettes eksplicit med ord som ”Men hon kände ingen fruktan[...]”¹¹⁷ eller ”Hon hade blott den enda tanken [...]”¹¹⁸. Der er ikke tale om den uordnede og associative mimen af drømmebilleder som i en ’stream of consciousness’. Fortælleren sætter ord på det, Ingrid ikke selv oplever i ord¹¹⁹. Med denne indre beretning går vi fra præstefruens ydre forståelse til at se Ingrids drømmeverden indefra som reelle oplevelser og ikke som indbildning. En drømmeverden som måske præsenterer en alternativ form for rationalitet, som bryder med præstefruens instrumentelle fornuft.

Således præsenteres vi gennem perspektivskift for dissonerende måder at se på Ingrids bevægelse ind i drømmeverdenen. Det som udefra opleves af præstefruen som en verdensjern indbildning uden hold eller funktion i virkeligheden eller af det kollektive ’man’ som en mystisk sygdom bliver til virkelig vision i Ingrids indre. Dissonansen mellem fostermoderen, *man*’et og Ingrids synsvinkel gør, at Ingrids drømme står vaklende mellem flere forklaringsmodeller. På én gang præsenteres drømmene som et ”men” der forhindrer fosterforældrenes kærlighed og som det ,der vækker og gør aktiv gennem kærlighed, idet Ingrids kærlighed til Hede vækker hende. Drømmen er på én gang, gennem den fostermoderlige optik, en bevægelse væk fra det sociale og praktiske liv og gennem Ingrids erkendelse af Hedes ulykke og viljen til at redde ham en dybere bevægelse ind i det. Teksten skaber samtidigt tvivl om, hvorvidt skindøden er konsekvens af Ingrids bevægelse ind i ”drømmenes rike” eller af, at hun nægtes adgang dertil af svigermoderen, hvilket gør hende ”förskrämd och olycklig”¹²⁰. Og videre endnu om denne skindødhed er sygelig eller helbredende. Drømmeriet er på én gang det, der gør Ingrid skindød, men i kraft af

drømmens billeder vækkes hun også til live igen. Således præsenterer kapitlet Ingrid skindød for os igennem et dobbeltblik. Vi ser hendes drømme som afvigelse fra en normal virkelighedsopfattelse og en normal adfærd i denne virkelighed for efterfølgende at se dem som udvidelse af virkelighedens grænser. En lignende modsætning ses i det, at skindøden er et totalt tab af frihed med den katatoniske lammelse og indespærringen i kisten, men samtidigt også er en fuldstændig frisættelse af jegets spatiale, temporelle og subjektive grænser i visionerne. Mens hendes krop er lammet og klaustrofobisk begravet kan hendes bevidsthed udvide sig og frit bevæge sig i tid og rum. Det ubevidstes opdukken står dels som en bevægelse ind i indbildningens og ”sygdommens mørke”, dels som en bevægelse mod en lysende og interpersonel indsigt. En dobbelthed der forstærkes af det dyriske ved skindøden, som beskrives som en dvale: ”En natt kände hon, att hon blef stel och kall i hela sin kropp, och det föll en tung dvala öfver henne.”¹²¹ På den ene side træder Ingrid et udviklingstrin tilbage ved at miste sin menneskelige rationalitet og hengive sig til en primitiv og dyrisk dvale. På den anden viser denne dvaletilstand sig med prævisionerne samtidig som en forfinelse og udbygning af hendes menneskelige erkendelsesevne. *En Herrgårdssägen* har en tendens til at skabe forvirring om, hvilken vej personer tager af evolutionens stige. Umiddelbart skildres tilbagegangen til et mere primitivt stade, hvor Hede bukker for dyrene og selv bliver en gedebuk og hvor Ingrid ligger i en dyrisk dvale uden for sin rationelle fornuft. Det dyriske i *En Herrgårdssägen* er således ofte blevet læst som udtryk for sindets forkrøbling¹²². Men i fortællingens logik åbner dette samtidig for telepatiske forbindelser, som i en Du Prel’sk optik kunne anticipere fremtidige og forbedrede bevidsthedstilstande. Hede og Ingrid bliver på én gang mindre menneskelige og mere menneskelige, når deres normaljæg viger for det skjulte og irrationelle jeg¹²³.

Indgroet folketro eller en ny rationalitet

At skindøden er svær at tolke entydigt ses altså som effekt af den stilistiske brug af multiple perspektiver. Herved tillades Lagerlöf en særlig form for tvetydighed¹²⁴, som Henrik Wivel kalder for det ”[...] kunstneriske dobbeltblik, der satte hende i stand til at være to steder på en gang.”¹²⁵ Den svenske Lagerlöfforsker Erland Lagerroth udbygger i sin engelske artikel ”The Narrative art of Selma Lagerlöf: Two Problems” (1961) denne teknik til et grundlæggende træk i Lagerlöf narrative stil med begrebet “the art of double engagement” (det dubbla engagements konst)¹²⁶ som tillader Lagerlöf at forene mystik og rationalitet:

”Instead of choosing and rejecting, she involved herself along both lines at the same time [...] Lagerlöf succeeded in creating a form of fiction that made such a double commitment possible. That was achieved by letting her different ideas be announced, partly by different characters or social groups in her books, partly by different kinds of narrators”¹²⁷.

Netop som ét perspektiv og med det en særlig virkelighed er blevet konstitueret, kan et andet bryde ind og ændre det hele. Nye værdidomme eller horisonter skydes hele tiden ind. En eksplicit fortællerkommentar i det efterfølgende kapitel er udtryk for en lignende teknik, idet to udsagn så forskellige som ”Ingenting är så säkert och visst [...]” og ”Törhända kan man ej være alldeles vis [...]”¹²⁸ følger hinanden inden for samme beskrivelse på samme side. En teknik som modsat den samtidige naturalistiske litteraturs ydre og objektive fortæller, gør at virkeligheden, snarere end et empirisk hele, der objektivt kan lægges frem, altid er et spørgsmål om, hvem der ser¹²⁹. Men den forklaring Lagerroth giver på Lagerlöfs dobbeltblik er, at hun var splittet mellem den rationalisme, hun lærte på seminaret og en indgroet mysticisme i den värmlandske folkesjæl:

”Ever since she came into contact with modern thought and science – and that happened especially during her time at Högre Lärerineseminariet in the eighties – she [...] was caught between the belief in the supernatural of the people in the milieu where she was brought up and the belief in the rational idea of the universe of her contemporaries”¹³⁰.

Han ser en dissonans mellem en udefrakommende rationalisme og en indefrakommende varmlandsk sagnkultur. Men denne biografiske læsning gør Ingridis visioner til folkelig overtro og mystik og overser Lagerlöfs orientering inden for samtidens psykologiske og filosofiske bevægelse¹³¹. Måske har de knapt så meget at gøre med en indgroet og næsten genetisk folkelig sagntradition som med den meget aktuelle og stærkt eksperimenterende udforskning af menneskets ubevidste sider, hun fandt hos Du Prel og som hun i sit kunstneriske arbejde udformede på sin egen måde¹³². Lagerlöfs måde at vise Ingridis skindød gennem et dobbelt perspektiv bliver specielt interessant ift. Méheusts diskussion af udforskningen af det ubevidste som en kamp om at definere mennesket. En lignende kamp udspiller sig i spørgsmålet om, hvordan karakterer og deres oplevelser lader sig definere i det litterære fortællearbejde. Når de lader sig præsentere gennem en broget kollage af

forskellige perspektiver, tillades vi at se Ingrid's skindød dels som en sygelig afvigelse fra en praktisk og social normalitet og som udvidelse af de menneskelige evner. Snarere end at sætte en belæst rationalisme op mod en folkelig mystik iscenesætter Lagerlöf måske snarere kampen mellem en praktisk og positivistisk fornuft og en ny og mere inkluderende form for rationalitet, der ikke bygger på fastsatte grænser for viden¹³³. I stedet for en indre, nedarvet folkesagnstradition skal de mystiske fænomener måske snarere forstås i forbindelse med magnetismens videnskabelige tradition for at dyrke en ”inkludativ rationalitet”, der er plastisk, åben og som rykker ved grænserne for normalitet. En særlig form for rationalitet, der i Méheust optik blev skrevet ud af den psykologiske videnskab, men som måske netop kan have et helle i den litterære tekst, som, især under Lagerlöfs særegne pen, kan være et rum for det modsætningsfyldte, potentielle, ufærdige og irrationelle – kort sagt for det *åbne*¹³⁴.

Konklusion

”tänk så mycket som finns i den”¹³⁵ skrev Lagerlöf selv om *En Herrgårdssägen* og det må netop på grund af denne ’åbenhed’ også blive denne artikels konklusion. Mit meget afgrænsede eksempel vil således hverken udtømme romanen, Lagerlöfs brogede forfatterskab eller de mange forskellige litterære og historiske kilder, hun hentede inspiration fra. Hvad det derimod kan er at vise hvilken modsætningsfuld kompleksitet, Lagerlöf kan indsætte i et enkelt motiv som skindøden. Skindøden står dobbelt som patologi og potentiale, som en dyrisk dvale og bevidsthedsmæssig vækkelse, en ultimativ udtræden af den sociale virkelighed og en dybere bevægelse ind i den, en fuldkommen lammelse og en bevægelse ud over alle empiriske grænser. Jeg har i denne artikel med inspiration fra Méheust villet ’ikke-reducere’ Ingrid's drømme og se dem som det, den implicite autors kronologiske opbygning gør dem til: telepatiske visioner, som rykker ved disse grænser for tid, rum og subjektivitet. Visioner som jeg ikke mener primært skal ses som litterære allegorier i en ellers klinisk velfremstillet psykose eller som udtryk for en tilbageskuende og nostalgisk tilknytning til värmlandske myter. Snarere er de udtryk for en på Lagerlöfs tid yderst aktuell diskussion om grænserne eller mulighederne for den menneskelige sensibilitet. Mens *En Herrgårdssägen* i fortalt tid griber tilbage mod et fortidigt og ruralt Sveriges indbyggere, griber beskrivelsen af disses bevidsthedstilstande dybt ind i Lagerlöfs egen samtid. Hermed ikke sagt at Du Prels transcendentale jeg og somnambulismen skal fungere som eneste forklaringsmodel. Det er det dobbelte blik, der udgør Lagerlöfs særlige kunst og som gør, at formørkelse og oplysning, patologi og potentiale står mærkværdigt og

dissonerende i samme billede. Du Prel og ideen om luciditet kan således hjælpe med at nuancere det, Vivi Edström kalder Lagerlöfs 'psykologiske kunst'. Måske er der tale om en mere åben og grænsesøgende psykologi, som adskiller sig væsentligt fra den, som aktuelle psykiatriske betragtninger baserer sig på. En psykologi som blev ladt ude af betragtning i den videnskabelige og industrielle udformning af det moderne menneske, som var gryende på Lagerlöfs tid, men som med hendes unikke fremstillingsform måske alligevel finder en plads i litteraturen. Ingrid's skindød viser et menneskesyn, hvor potentialer for sansning og mellemmenneskelig kontakt udfoldes i forbindelse med og ikke på trods af jegets rystelse. Et syn som definerer mennesket ved dets uaktualiserede potentialer og ikke ved dets grænser - hvorfor en psykiatrisk diagnosticering af skindøden viser sig utilstrækkelig.

Litteratur

Adorno, Theodor W. og Horkheimer, Max: *Oplysningens dialektik. Filosofiske fragmenter.* (København: Gyldendal, 1972 [1944]) (oversat af Per Øhrgaard)

Bergmann, Sven Arne: *Getabock och gravlilja. Selma Lagerlöfs En Herrgårdssägen som konstnärlig text.* (Litteraturvetenskapliga institutionen ved Göteborgs universitet nr. 30, 1997)

Booth, Wayne C. *The Rhetoric of Fiction.* (Chicago: University of Chicago Press, 1983 [1961])

Cohn, Dorrit: *Transparent Minds – narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction.* (New Jersey: Princeton University Press, 1978)

Du Prel, Carl: *Die Philosophie der Mystik.* (Leipzig: Ernst Günthers Verlag, 1885)

Edström, Vivi: *Selma Lagerlöf.* (Stockholm: Natur och kultur, 1991)

Edström, Vivi: *Selma Lagerlöf. Livets vågspel.* (Stockholm: Natur och Kultur, 2002)

Eliasson, Erik: "Om Selma Lagerlöf och teosofin", i: *Ord och bild.* s.263-277 (1951)

Eliasson, Erik: "Om Selma Lagerlöf och spiritismen", i: *Lagerlöfstudier 1971.* s.110-115 (Lund: Selma Lagerlöf-sällskapet, 1971)

Ellenberger, Henri F.: *The Discovery of the Unconscious. The History and Evolution of Dynamic Psychiatry.* (New York: Basic Books, 1970)

Forsslund, Karl-Erik: "Ur Bokmarknaden: Hvem kan som Gösta Berlings-sagens diktarinna..." i: *Ord och Bild.* 9. årgang. s. 174-175. (Stockholm: Wahlström och Widstrand, 1900)

Freud, Sigmund: "Der Realitätsverlust bei Neurose und Psychose" i: *Gesammelte Schriften.* Band VI. s.409-114 (Leipzig: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1963 [1924])

Freud, Sigmund: *Die Traumdeutung.* 7. Auflage. (Leipzig og Wien: Franz Deuticke, 1922)

Freud, Sigmund: *Drømmetydning.* 3. reviderede udgave. (København: Hans Reitzel, 1974 [1942]) (Oversat af Mogens Boisen)

Hansen, Uffe: "Freuds rødder i hypnose- og suggestionsforskningen", i: *Psyke & Logos.* Årgang 13, nr.1, s.57-72 (1992)

Hansen, Uffe: "Det omskabte menneske. Om Selma Lagerlöfs Kejsarn av Portugallien" i: *Kritik.* Årgang 41, nr. 188, s.105-116 (2008)

Hansen, Uffe: "Personlighedsforestillinger: Skønlitteratur som advarselssystem" i: Hastrup, Kirsten (red.): *Videnskab og værdier. Den humanistiske udfordring.* s.66-75 (København: Historisk-filosofiske Skrifter 25. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2002)

Hinselwood, R.D: *Suffering Insanity. Psychoanalytic Essays on Psychosis.* (Sussex: Brunner-Routledge, 2004)

Kelly, Emily Williams: "Myers and the Empirical Study of the Mind-Body Problem" i: Edward F., Kelly, Emily Williams, Crabtree, Adam (m.fl. red.): *Irreducible Mind: Toward a Psychology for the 21st Century* s. 47-114 (Lanham: Rowman & Littlefield, 2007)

Lagerlöf, Selma: *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf*. (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1932)

Lagerlöf, Selma: "Et brev utan datum..." i: Carlson, Lena (red.): *Selma, Anna och Elise. Brevväxling mellan Selma Lagerlöf, Anna Oom och Elise Malmros åren 1886-1937*. s.66-67 (Landskrona: Litorina, 2009 [1891])

Lagerlöf, Selma: *Ett barns memoarer*. (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1930)

Lagerlöf, Selma: *En Herregårdssägen*. (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1904 [1899])

Lagerlöf, Selma: *Kejsarn av Portugalien. En Värmlandsberättelse*. (Stockholm: Bonniers, 2005 [1914])

Lagerlöf, Selma: *Liljecronas Hem*. (Stockholm: Vårt Hems Forlag, 1929 [1922])

Lagerlöf, Selma: *Mårbacka*. (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1922)

Lagerroth, Erling: *Landskap och natur i Gösta Berlings saga och Nils Holgersson*. (Stockholm: Bonniers, 1958)

Lagerroth, Erland: "The Narrative art of Selma Lagerlöf: Two Problems" i: *Scandinavian Studies*, vol.33, no.1, s. 10-17. (Februar 1961)

Lagerroth, Ulla-Britta: *Körkarlen og Bannlyst. Motiv- och idéstudier i Selma Lagerlöfs 10-talsdiktning*. (Lund: Bonniers, 1963)

Lagerroth, Ulla-Britta: "Musiken i Selma Lagerlöfs diktning" i: *Lagerlöfstudier*, s. 68-82 (Lund: Selma Lagerlöf-sällskapet, 1963)

Lindqvist, Sigvard: "Om Selma Lagerlöfs förhållande till spiritism och teosofi" (Uppsala: Samlaren 1960)

Lindqvist, Sigvard A.: "Om stoff och psykologi i En Herrgårdssägen" i: *Lagerlöfstudier*, s.42-67 (Lund: Selma Lagerlöf-sällskapet, 1966)

Lindqvist, Sigvard A.: "Selma Lagerlöf och det undermedvetna" i: *Symbolism i det svenska 1890-talets litteratur*. s.85-98. (Jönköping: Wettern, 1995)

Méheust, Bertrand: *Somnambulisme et Médiurnité. Tome 1 – Le défi du magnétisme*. (Le Plessis-Robinson: Institut Synthélabo. Pour le progrès de la connaissance, 1999)

Nietzsche, Friedrich: *Således talte Zarathustra*. (Frederiksberg: Det lille forlag, 2009 [1883-1891]) (Oversat af Niels Henningsen)

Nordlund, Anna: *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891-1996*. (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2005)

Nussbaum, Martha C.: "Love's Knowledge" i: *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*. s.261-285 (Oxford University Press, 1990)

Oom, Anna: "Käraste min Selma!" i: Carlson, Lena (red.): *Selma, Anna och Elise. Brevväxling mellan Selma Lagerlöf, Anna Oom och Elise Malmros åren 1886-1937*. s.66-67 (Landskrona: Litorina, 2009 [1891])

Palmgren, Lisbet: "Selma Lagerlöf vägvisare för själens väg fram" i: *Läkartidningen*, vol.95. Nr.25. s.2970-2971, 1998)

Sommer, Andreas: "From Astronomy to Transcendental Darwinism: Carl du Prel (1839–1899)" i: *Journal of Scientific Exploration*, Vol. 23, Nr. 1, s. 59–68, 2009

Szpilman, Jacob Frost: "Wilhelm Meisters Lehrjahre som forbillede og modbillede i En Herrgårdssägen" i: Karlsson, Maria og Vinge, Louise (red.): *Spår och speglingar. Lagerlöfstudier*. s. 52-79 (Möklinta: Gidlunds förlag, 2011)

Wivel, Henrik: *Snedronningen. En bog om Selma Lagerlöfs kærlighed* (København: Gad, 1988)

Noter

---

1. Palmgren (1998) s.2971
2. Se note 64 og 65
3. Méheust (1999) s.153-154
4. Ibid., s.27
5. Egen oversættelse
6. Lagerlöf (1899) s.33
7. Ibid s.31
8. Edström (2002) s.218. Ideen om Lagerlöf som udforskende af det ubevidste forud for eller simultant med Freud ses flere steder i Lagerlöfforskningen, bl.a. hos Bengt Ek, som kalder *En Herrgårdssägen* "en djuppsykologisk analys av det undermetvetna före Freud" (cit. Linqvist (1966) s.63)
9. Ellenberger (1970) s.110
10. Méheust (1999) s.18
11. Ellenberger (1970) s.148
12. Som navnet antyder fastholdt disse, skønt deres fokus på somnambulismens psykiske beskaffenhed, en hypotese om en endnu uopdaget kropslig væskebalance som medvirkende faktor. Definitionen, som Méheust får fra Dominique Barrucands *Histoire de l'hypnose en France* (1967), er en ud af fire retninger, hvoraf de resterende udover mesmeristerne'er *spiritualisterne*, som kobler somnambulismen op på en kristen lære om bøn, engle og ånder og de senere *imaginationister* eller *psykister*, som udelukkende fokuserer på de indre psykiske processer i somnambulismen (Méheust (1999) s.134-135)
13. Hansen (2002) s.70
14. Ellenberger opdeler disse to ideer med begreberne "dipsychism" og "polypsychism" (Ellenberger (1970) s.145-147)
15. Ibid., s.141
16. Ibid., s.126-141
17. I Lagerlöfforskningen bliver det franske eventyr "La belle et la bête" (Skønheden og udyret) set som en vigtig hypotekst i beretningen, se f.eks. Edström (2002) s.218-219; Lindqvist (1966) s. 56
18. Lagerlöf (1899) s.12
19. Lagerlöf (1911) s.67-68
20. En læsning som allerede kan ses i samtidens reception af beretningen. Kritikerer Karl-Erik Forsslund skriver fx i en anmeldelse fra 1900, at skildringen af Hede: "är gjord med en psykologisk skarpblick, som ger den värdet af den grundligaste vetenskapliga afhandling" (Forsslund (1900) s.175), jf. Nordlund (2005) s. 80. En læsning som fortsætter i senere Lagerlöfforskning med bl.a. den danske psykiater Jørgen Ravn, som mener, hun kan beskrive "alle psykoser og psykiske abnormtilstande" på "en medicinsk set forbløffende korrekt måde" (cit. i Nordlund (2005) s.237). Sigvard Linqvist kobler i 1966 *En Herrgårdssägen* til den franske psykolog Théodule Ribot hos hvem Lagerlöf, ifølge ham, fandt "ett psykologiskt system, vilket kunde leda henne fram til den relativt höga grad av psykologisk realism, som präglar skildringen av Gunnar Hedes fall" (Linqvist (1966) s.63).
21. Edström (1991) s.110
22. Edström skriver dette i forbindelse med bogen *Kejsarn av Portugallien* (Ibid., s.110)
23. Palmgren (1998) s.2971
24. Ibid
25. Ibid
26. Wivel (1988) s.115
27. Dette aspekt har i Lagerlöfforskningen desuden givet anledning til mange biografiske læsninger, som enten sporer psykisk sygdom blandt Lagerlöfs bekendtskaber (se f.eks. Linqvist (1966)) eller læser det sygelige ind i Lagerlöf selv eller hendes kunstneriske proces, som fx Henrik Wivel der læser *En Herrgårdssägen* metapoetisk som Lagerlöfs positive vej ud af en "skizofren" kunstproduktion (Ibid., s.114): "*En Herrgårdssägen* gælder mere end nogen sinde Selma selv, hendes liv, hendes fortid og hendes overlevelse" (Ibid.,s.130). For kritik af den biografiske tilgang se note 101 og 102.
28. Psykosen udgør i sig selv et komplekst teoretisk felt og dens definition er, såvel bredt psykologisk som inden for en psykoanalytisk forståelse, langt mere problematisk og nuanceret end, der her er plads til at udfolde. En gennemgang af de psykoanalytiske diskussioner og tilgange hos Freud, Melanie Klein m. fl. kan fx findes hos Hinselwood (2004) s. 47-105. Han inddeler psykoanalytikernes forskellige fokus på psykosen i tre overordnede teorisæt, hvoraf mit fokus ligger på den første: "1. theories that adress the cognitive deficit primarily; 2. those that stress the dissonance between self and others; 3. those that focus on the existential problems." (Ibid., s.50).
29. Freud (1924) s.409. Udtalelsen forekommer første gang i teksten "Neurose und Psychose" (1924). Den noget skematiske opstilling forsøger Freud dog efterfølgende at nuancere i artiklen. Da neurotikerer også kan siges at forvrænge virkeligheden, søger han at beskrive forskellen i de to sygdommes måde at forvrænge på.
30. Egen oversættelse
31. Hinselwood (2004) s. 63 og 66
32. Ibid., s. 71. Som repræsentanter for denne idé nævner Hinselwood bl.a. Hermann Nunberg (1884 - 1970) og Milton Wexler (1908 - 2007)
33. Ibid., s.57
34. Redegørelsen bygger på de generelle psykotiske symptomer der nævnes i Hinselwood (2004) s.56-57 og 70
35. Wivel beskriver ham først som "en paranoid særling" (Wivel (1988) s.118) og skriver så om hans "skizofrene jeg" (Ibid s. 119, 122).
36. Lagerlöf (1899) s.97

-
37. Wivel (1988) s.114
38. Et aspekt Vivi Edström måske kan siges indirekte at nærme sig, når hun alligevel finder ”förlaringen til Hedes insjukande kliniskt otillfredsställande.” (Edström (2002) s.223). Noget går uden om den diagnostiske læsnings særlige realisme: ”Skildringen av hans fobi och tvångsritualer är extremt trovärdig, men att han mister så många av sina andra själsförmögenheter på kuppen verkar knappast realistiskt.” (Ibid). Flere steder i Lagerlöfforskningen ses sideløbende med påberøbelser af Lagerlöfs psykologiske realisme en påpegnings af hendes psykologiske skildringer som ’usandsynlige’ (se fx Nordlund (2005) s. 162 og 166).
39. Wivel (1988) s.118
40. Edström (1991) s.83
41. Lagerlöf (1899) s.44
42. Ibid s.34
43. Ibid s.34-35
44. Ibid s.27-29
45. Ibid s.39-40
46. Begrebet som dækker over den fornemmede organiserende instans i et litterært værk og som skal adskilles fra såvel fortæller som den biografiske forfatter, er hentet fra Wayne C. Booths *The Rhetoric of Fiction* (1961) (se bl.a. s.70-71)
47. Disse ’parapsykologiske’ evner bliver af Jacob Frost Szpilman i artiklen ”Wilhelm Meisters Lehrjahre som forbillede og modbillede i En Herrgårdssägen” (2011) knyttet til Goethes figur Mignon, hvis navn Ingrid senere får af Hedes mor, som i *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1795-1796) har lignende visionære indsigter (Szpilman (2011) s.65-66)
48. Edström kan siges at strejfe dette, når hun efter at have påpeget det klinisk utilfredsstillende ved Hedes tilfælde skriver: ”Det låg i tiden att skildra galenskap för dess egen skull med alla dess inslag av gränssprängning.” (Edström (2002) s. 223) Men mens Edström angiveligt peger på en poetisk tendens, som hun også ser hos Strindberg, søger min artikel dette grænseprængende i magnetismens empiriske fænomenologi.
49. Dobbelttheden mellem den klinisk velfremstillede sindssygdom og dette mystiske telepatiske fænomen kan allerede pletvist ses identificeret i den samtidige reception. F.eks. beskriver kritikeren Hans Emil Larsson i 1900 i *Nordisk Tidskrift* handlingsforløbet ”dels såsom en mystisk själarnas fjärrverkan på hvarandra, dels med stöd af modern exakt vetenskap” inden for det, han kalder ”psykopatiens område”, (cit. i Nordlund (2005) s.81)
50. Edström (2002) s. 225
51. Lagerroth (1966) s. 73
52. Ibid., s. 72
53. Anna Nordlund beskriver i *Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891-1996* (2005) denne tendens til at se ”De övernaturliga eller sagoaktiga inslagen i berättelsen som illustrationer och symboler eller ”ackompanjemang” til det inre dramatiske hos berättelsens gestalter”(Ibid.,s.115). Noget hun finder hos såvel Vivi Edström, Erland Lagerroth, som hos Lagerlöfs samtidige, franskmænden André Bellesort (ibid)
54. Lagerlöf (1891) s.66
55. Lagerlöfs interesse for teosofi og kristen spiritisme, som også er et væsentligt element i interessen for det parapsykologiske, kan ses undersøgt af Ulla Britta Lagerroth i *Körkarlen och Bannlyst. Motiv- og idéstudier i Selma Lagerlöfs 10-talsdiktning* (1963). Heri ses en grundig gennemgang af de bekendtskaber og studier, som præger Lagerlöfs idéverden og intellektuelle orientering, som bl.a. peger på Lagerlöfs kendskab til en svensk spiritist som Oscar Busch (1844-1916) og selvfølgelig den moderne spiritismes ophavsmand Emmanuel Swedenborg (1688-1772), (Lagerroth (1963) s.161-261.) Se også: Lindqvist (1960); Eliasson (1951) og (1971)
56. Lagerlöfs kendskab til Du Prel er ikke som sådan overset i Lagerlöfforskningen. I 1963 skriver Ulla-Britta Lagerroth om *Det dolda själslivet* som en vigtig brik i Lagerlöfs åndelige orientering i forbindelse med *Körkarlen* (1912) (Lagerroth (1963) s.172, 180 og 203). I forbindelse med Körkarlens hinsideseksistens efter døden i en ”hinsidesvärld”, lægger Lagerroth imidlertid sit umiddelbare fokus på mere teosofiske inspirationskilder som ovenstående Buschs reinkarnationsforestillinger, som desuden for Lagerroth eksplicit forbinder sig til en kristen morallære modsat Du Prel (Ibid., s.196). Også Sven Arne Bergmann nævner Du Prel som mulig inspirationskilde for Lagerlöf, men finder hans mystiske forståelse af det ubevidste mere relevant for *Jerusalem* og *Körkarlen* end for *En Herrgårdssägen*: ”Under 1870- och 80-talen kom begreppet ”det omedvetna” rätt allmänt i omlopp, främst under intryck av två tyska modefilosofer, Eduard von Hartmann och Carl du Prel [...] Möjligen kan de också haft betydelse för Selma Lagerlöf, men då framför allt i Jerusalem (1901-1902) oc Körkarlen (1912).” (Ibid. s.70). En fuld kobling af Lagerlöf med Du Prel kan dog ses i Uffe Hansens artikel ”Det omskabte menneske. Om Selma Lagerlöfs Kejsarn av Portugallien”, hvor protagonisten Jans metamorfose fra rendegraver til kejser læses i direkte forbindelse med Du Prels transcendentale jeg. Dette gør Hansen ved netop i en antidiagnostisk og antibiografisk tilgang at pege på Jans syner som visioner gennem den implicite autors kronologiske opbygning og knytte dette til Lagerlöfs fortælletekniske dobbeltperspektiv, der dels fremstiller Jan som dåre og som overmenneske. Et greb og en orientering som min artikel står i stor gæld til.
57. Oom (1891) s.56
58. Du Prel (1885) s.38
59. Egen oversættelse
60. Når Lagerlöf i Lagerlöfforskningen er blevet koblet til psykologisk forskning forud for Freud bliver mere biologiske og positivistiske retninger ofte fremhævet, som Svend Arne Bergmann her gør: ”Selma Lagerlöf rör sig hemvant bland prefeudianerna (Charcot, Ribot och Höffding, för att nämna några av de för hennes samtid mest kända namnen) i sitt hanterande av hysteriska tillstånd och minnets sjukdomar” (Ibid.,s.49) (se også Lindqvist (1966)). Ifølge Bergmann gør Lagerlöfs indsigt i psykiske konflikter og hendes særlige beretterpraktik dog, at hun først og fremmest må betragtes som en ”[...] pendang til djuppsykologens pionjär”, Freud (Ibid.,s.74).

-
61. jf. Hansen (1992).
  62. Freud (1922) n.**s. 44
  63. Oversat af Mogens Boisen (Freud (1974) n.38s.86)
  64. Du Prel (1885) s.26
  65. "Die psychophysische Schwelle", Du Prel (1885) s.5
  66. Du Prel (1885) s.26
  67. Egen oversættelse
  68. Begrebet, som Ellenberger sporer tilbage til Mesmer, bruges op gennem det 19. og 20 århundrede af magnetister til at pege på forbindelsen mellem somnambulist og omverden, herunder i særdeleshed den gensidige påvirkelighed mellem somnambulist og hypnotisør. (Ellenberger (1970) s.152)
  69. Ibid., s.42
  70. Ibid.
  71. Ibid., s.25
  72. Ibid s.V
  73. Méheust (1999) s.141
  74. Egen oversættelse
  75. Ibid., s.153
  76. Egen oversættelse
  77. Ibid s.313
  78. Ibid s.313
  79. En idé som kan genfindes i den tyske romantiks naturfilosofi og forestillingen om en indre psyko-kosmologi. Arthur Schopenhauer (1788-1860) så f.eks. den totale tilbagetrækning i søvnen som noget, der kunne sætte mennesket i forbindelse med et såkaldt *nexus metaphysicum*, universets hemmelige forbindelse mellem alt levende, og derved sprænge individuationens snævre grænser. (Méheust (1999) s.142-143).
  80. Se bl.a. Méheust (1999) s.351-469 om den antimagnetistiske bevægelse i det medicinske akademi, med frontfiguren Frédéric Dubois, som så somnambulismen som simulation og humbug skabt af bedrageriske magnetisører og sensationslystne patienter.
  81. Ibid., s.472-473
  82. Méheust (1999) s.28
  - 83 Egen oversættelse
  84. Ibid s.280
  85. Ibid., 28
  86. Ibid s.28-29
  87. "Alienist" er en ældre betegnelse for psykiater
  88. Egen oversættelse
  89. Ibid.
  90. Ibid., s.218
  91. Ibid., s.33
  92. Egen oversættelse
  93. Ibid., s.279
  94. En lignende tanke kan findes hos den engelske parapsykolog Frederick Myers, som dog også understreger dobbeltheden i abnorme psykiske fænomener: "Hidden in the deep of our being is a rubbish-heap as well as a treasure-house; - degenerations and insanities as well as beginnings of higher development" (cit. Kelly (2007) s.85); se også Ellenberger (1970) s.173.
  95. En evolutionsidé som Ulla-Britta Lagerroth knytter til spiritisten Oscar Busch, som i en kobling af kristen etik og buddhistisk inspireret reinkarnationstanke, så på det nuværende menneskelige stadie som "[...] det grofva förarbetet för den rikare intellektuella och sedliga utveckling, som nu tager sin början. Nya, än mera oöfverskådliga evolutionsserier återstår att genomlöpa." (cit. i Lagerroth (1963) s. 169)
  96. Du Prel (1885) s.IV
  97. Egen oversættelse
  98. Lagerlöf (1899) s.43
  99. På samme måde viser Uffe Hansen, at den antydede telepatiske forbindelse mellem far og datter i *Kejsarn av Portugallien* ikke bare er en figur for kærlighed: "når der [...] finder en regulær tankeoverføring sted mellem far og datter ("att de kunde läsa varandras tankar" (32)), er det, hvis man følger Du Prels tankegang, ikke noget overraskende fænomen i betragtning af den tætte emotionelle forbindelse mellem de to personer, hvoraf den ene – den forvandlede Jan – befinder sig i en tilstand af "transcendental bevidsthed"[...] Klaras bemærkning ved afskeden med hjemmet: "far å jag vi är ett"(65) er således ikke blot et følsomt udtryk for kærlighed mellem børn og forældre, men har i den idéhistoriske kontekst en mere specifik og præcis betydning." (Hansen (2008) s.111).
  100. Denne intuitive forbindelse har Henrik Wivel også blik for: "Ingrid ser sin student som sine egne skrækbilleders fange. Det er karakteristisk, at hun ser dem, som han selv i angst må se dem. Hun er i hans underbevidsthed og kommunikationen mellem dem er af intuitiv natur" (Wivel (1988) s.119). I læsningen af Hede og Ingrids tilfælde som kompensatoriske sygdomstilfælde må forklaringen for Wivel imidlertid ligge i deres sygelige distance til virkeligheden: "[...] fordi de begge befinder sig i samme fraspaltede verden, begge bange for at leve og stå ansigt til ansigt med virkeligheden" (ibid.)
  101. Edström (1991) s.83

102. Denne omvendte idé indskrives Edström faktisk selv i sin senere bog *Selma Lagerlöf. Livets vågspel*: ”Eller känner hon igen honom fast hon inte vill släppa fram insikten til medvetandet? Kanske ”vet” Ingrid i sitt undermedvetna att studenten och Getabocken är en och samma person.” (Edström (2002) s. 225)
103. Lagerlöf (1899) s.35
104. Ibid., s. 44
105. Ibid., s.49
106. Ibid., s.97
107. Ibid., s.33
108. Ibid., s.19
109. Ibid., s.13
110. Ibid., s.30
111. Ibid., s.31
112. Ibid.
113. Adorno og Horkheimer (1944) fx s.43: ”Den [fornuften] fungerer som alment redskab, der er velegnet til fremstillingen af alle andre redskaber, stift formålsrettet, skæbnessvanger som den præcist beregnende håndteren i den materielle produktion, hvis resultat unddrager sig enhver beregning fra menneskenes side. Endelig er fornuftens gamle ærgerrighed: at være rent og skært organ for formålene, blevet tilfredsstillt.”
114. Ibid., s.75
115. Lagerlöf (1899) s.31
116. Cohn (1978) s.11
117. Lagerlöf (1899) s.32
118. Ibid.
119. Da Maja Lisa i *Liljecronas hem* opdager det fremmede jeg i sig selv, udmønter dette sig i en interessant udsigelsesvanskelighed fra fortællerens side: ”Hur ska jag nu säga? Hon kände så visst, att det bodde en gammal drake eller något hemskt vilddjur inom henne. Ack, Ack!” (Lagerlöf (1911) s.67-68). Vanskeligheden ved at sprogliggøre det ubevidste bliver et konkret fortælle-mæssigt problem. Dette resulterer i tre fortælleformer: fra en eksplicit fortællers spørgende læserhenvendelse kommer vi til psykonarration og så til noget der ligner style indirecte ved Maja Lisa grådkvalte suk.
120. Lagerlöf (1899) s.31
121. Ibid s.32
122. Jf. bl.a. Ulla-Britta Lagerroth: ”I En Herrgårdssågen symboliserer det djuriska [...]något onaturligt, något sjukt, sinnessvagt” (Lagerroth (1963) s.257). Lagerroth ser, i en kobling til samtidens teosofiske evolutionsforestillinger, de mandlige karakterers bevægelse fra et amoralsk dyrisk stade til, gennem kvindens kærlighed, at nå et højere menneskeligt stade og sætter kampen mod vildedyret i mennesket i centrum i hele Lagerlöfs forfatterskab som en form for bibelsk kamp mellem det gode og det onde (Ibid., s.252-264)
123. Denne paradoksale forvandling kan også kobles til en anden vigtig idéhistorisk kode i Lagerlöfs værk: Nietzsches antinaturalistiske forståelse af overmennesket, hvis undergang er forudsætning for, at det kan transcenderer det, som ellers ses som dets givne sociale og biologiske vilkår: ”Mennesket er en line udspændt mellem dyr og overmenneske – en line over en afgrund [...] Det, der er stort ved mennesket, er, at det er en bro og ikke et formål: det, der er elskeligt ved mennesket, er, at det er en overgang og en undergang.” (Nietzsche (1883-85) s.13-14). En forestilling som Uffe Hansen direkte gør til formel for forvandlingsmotivet i *Kejsarn av Portugallien* side om side med det parapsykologiske aspekt (Hansen (2008) s.109-110)
124. Lisbeth Larsson skriver i artiklen ”Bortom modernitet. Det tredje kontraktet i Gösta Berlings saga” fra 1991 lignende om ”Lagerlöfs konsekventa ambivalens och textens systematiske tvetalen” (cit. i Nordlund (2005) s.272)
125. Wivel (1988) s.110
126. Lagerroth (1961) s.17. Lagerroth udvikler første gang begrebet i forbindelse med Gösta Berlings saga i sin disputats fra 1958 *Landskap och natur i Gösta Berlings saga och Nils Holgersson*, s.98-105
127. Lagerroth (1961) s.15
128. Lagerlöf (1899) s.36
129. Et opgør med den naturalistiske eller realistiske litteraturs dogmer som, ifølge Uffe Hansen, også skal ses i Lagerlöfs karakterarbejde: ”Realismens kode forlangte en høj grad af konsistens og psykologisk stabilitet i romanfigurerne, svarende til den grundlæggende teoretiske opfattelse af individet som produkt af arv og miljø. Over for denne faste kode står Lagerlöfs personer med deres dramatiske omkastninger og fremkomsten af egenskaber, som ikke var forudsigelige ud fra deres forudsætninger.” (Hansen (2008) s.114)
130. Lagerroth (1961) s. 15
131. En forestilling som lægger sig op af en biografisk tradition i Lagerlöfforskningen som, ikke mindst på grund af Lagerlöfs egen vægten af barndommen i Mårbacka med erindringsbøgerne *Mårbacka* (1922), *Ett barns memoarer* (1930) og *Dagbok för Selma Otilia Lovisa Lagerlöf* (1932), hvis karaktergalleri og lokaliteter ofte lades korrespondere med romanernes, gør barndommens värmlandske miljø til det Uffe Hansen kalder ”[...] hendes udtømmelige digteriske reservoir” (Hansen (2008) s. 105). Hansen viser dog manglen ved en sådan læsning, som ”[...] får den absurde konsekvens, at den voksne forfatter indlejr i sin samtids kulturkoder bliver næsten ikke-eksisterende” (Ibid). En kritisk behandling af den, gennem tiderne ret vedholdende, biografiske læsning kan også findes hos Anna Nordlund: ”Genomgående har Lagerlöfforskningen haft en stærkt biografisk inriktning mot att med olika metoder förklara personen Selma Lagerlöf och omständigheterna kring hennes författarskap.” (Nordlund (2005) s.17)

-
132. Dette peger på en generel ambivalens inden for Lagerlöfforskningen, som Nordlund diskuterer i *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891-1996* (2005). Hun påpeger, hvordan vurderingen af Lagerlöf, skifter fra at se hende som en tilbageskuende sagnfortællerske, der 'ubevidst' viderefører en oral berettertradition og en värmlandsk sagnkultur til at se hende som radikal kunstner og 'bevidst' sprogfornyer – en udvikling som følger litteraturvidenskabens udvikling fra en 'genetisk' og biografisk tilgang til en 'teksttolkende' tilgang (Ibid., s. 16). Sagnfortællerskerollen viser sig imidlertid særligt resistent i forbindelse med Lagerlöf, ikke mindst, hævder Nordlund, på grund af hendes køn, men også som følge af Lagerlöfs egen selvpromovering (ibid.,s.83;105; 277-281). Ideen om Lagerlöf som passiv sagnfortællerske sporer Nordlund tilbage til samtidens toneangivende litterat Oscar Levertin, der gør Lagerlöf til en form for intuitivt talerør for den svenske folkesjæl (Ibid., s.79;102-103): "Levertin tilldelade personen Lagerlöf rollen som en liten skolmamsell förankrad i den värmlandska provinsen" (Ibid., s.203). Nordlund placerer Lagerroth som en overgangsfigur, idet han vender fokus til Lagerlöfs tekniske kunnen, men stadig inden for en genetisk praksis forankrer dette i hendes varmländske biografi (Ibid., s. 233-236)
133. Denne særlige åbne fornøft er ofte i Lagerlöfforskningen blevet koblet til hendes interesse for teosofien og spiritismen. Fx skriver Erik Eliasson i "Om Selma Lagerlöf och teosofin": "Då den [teosofin] talade om en inre, en esoterisk sanning i folksagans framställning av det övernaturliga, då den försäkrade, att den osynliga världens verklighet kunde och skulle vetenskapligt bevisas, mötte den ett behov hos Selma Lagerlöf. Den bjöd henne en syntes mellan rationalism och mysticism." (Eliasson (1951) s.277).
134. En åbenhed som her beskrives af litteraten Martha Nussbaum i "Loves Knowledge": "Before a literary work(...) we are humble, open, active yet porous. Before a philosophical work, in its working through, we are active, controlling, aiming to leave no flank undefended and no mystery undisputed" (Nussbaum (1990) s.282)
135. cit. Edström (1991) s.84